PEDAGOGIK TADQIQOTLAR JURNALI
ISSN: 3060-4923 Impact Factor –7,212

O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA URBAN TOPONIMLARNING SHAKLLANISHIDA IJTIMOIY OMILLAR

Toshmamatova Umida O‘ktam qizi
Samarqand davlat chet tillar instituti
Payariq xorijiy tillar fakulteti talabasi
umidatoshmamatova06@gmail.com
+998917172702
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.20076854

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘zbek va ingliz tillaridagi urban toponimlarning shakllanishida ijtimoiy omillarning o‘rni lingvistik va sotsiokulturologik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida shahar muhitida yuzaga keladigan joy nomlarining ijtimoiy qatlamlanish, migratsiya, urbanizatsiya va siyosiy jarayonlar bilan bog‘liqligi o‘rganiladi. Shuningdek, ingliz tilidagi urban toponimlarning funksional va iqtisodiy yo‘nalganligi hamda o‘zbek tilidagi toponimlarning tarixiy-madaniy xususiyatlari qiyosiy asosda yoritiladi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, urban toponimlar jamiyatdagi ijtimoiy o‘zgarishlarning bevosita lingvistik aksidir.

Kalit so‘zlar: Urban toponimika, ijtimoiy omillar, sotsiolingvistika, urbanizatsiya, migratsiya, geografik nomlar, identifikatsiya, lingvokulturologiya.

Kirish

Zamonaviy tilshunoslikda urban toponimlar shahar makonining lingvistik modeli sifatida qaralib, ularning shakllanishi ko‘plab ijtimoiy omillar bilan bevosita bog‘liq ekani e’tirof etiladi. Shaharlar rivojlanishi, aholi migratsiyasi, iqtisodiy va siyosiy o‘zgarishlar yangi toponimik birliklarning paydo bo‘lishiga sabab bo‘ladi. Shu bois urban toponimlarni o‘rganish jamiyatdagi ijtimoiy jarayonlarni anglashda muhim ilmiy manba hisoblanadi.

O‘zbek tilshunosligida bu masalaga oid tadqiqotlarda toponimlar milliy madaniyat va tarixiy xotiraning ifodasi sifatida talqin etiladi. Xususan, N. Karimova joy nomlari orqali “Vatan” konsepti shakllanishini ko‘rsatib, ularning ijtimoiy ong bilan uzviy bog‘liqligini asoslaydi [1]. Shuningdek, Sh. Rahmatullayev toponimlarning etimologik qatlamini tahlil qilib, ularning shakllanishida tarixiy va ijtimoiy omillar muhim o‘rin tutishini ta’kidlaydi [2].

Xorijiy olimlardan P. Trudgill va D. Crystal urban til hodisalarini sotsiolingvistik nuqtai nazardan o‘rganib, shahar toponimlari jamiyatdagi ijtimoiy stratifikatsiya va iqtisodiy faoliyat bilan chambarchas bog‘liqligini qayd etadi [3]. E. Sapir esa til va jamiyat o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni asoslab, til birliklari ijtimoiy tajribaning mahsuli ekanini ta’kidlaydi [4].

Mazkur maqolada o‘zbek va ingliz tillaridagi urban toponimlarning shakllanishida ijtimoiy omillar roli qiyosiy tahlil asosida yoritilib, ularning lingvokulturologik xususiyatlari ochib beriladi.

Adabiyotlar tahlili

Urban toponimika sohasidagi ilmiy izlanishlar ko‘proq sotsiolingvistik va lingvokulturologik yondashuvlar asosida olib borilgan.

O‘zbek tilshunosligida Sh. Rahmatullayev tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda toponimlarning tarixiy ildizlari va semantik tuzilishi o‘rganilib, ularning shakllanishida ijtimoiy muhit muhim omil ekani ko‘rsatiladi [2]. N. Karimova esa toponimlarni milliy ong va madaniy identifikatsiyaning muhim ko‘rsatkichi sifatida talqin qiladi [1].

Xorijiy ilmiy adabiyotlarda urban toponimlar ko‘proq ijtimoiy jarayonlar bilan bog‘liq holda tahlil qilinadi. P. Trudgill shahar til muhitida yuzaga keladigan nomlash jarayonlarini ijtimoiy qatlamlanish bilan bog‘laydi [3]. D. Crystal esa global til muhitida urban toponimlarning standartlashuvi va internatsionallashuvi haqida fikr yuritadi [5].

J. Stewart va N. Kadmon tadqiqotlarida esa joy nomlarining shakllanishida tarixiy voqealar, siyosiy qarorlar va demografik omillar hal qiluvchi rol o‘ynashi ta’kidlanadi [6]. Bu yondashuvlar urban toponimlarni ko‘p qirrali fenomen sifatida o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi.

Metodologiya

Mazkur tadqiqot “urban makon va ijtimoiy identifikatsiya” konsepti asosida olib borildi. Ushbu konseptga ko‘ra, urban toponimlar jamiyatning ijtimoiy tuzilmasini aks ettiruvchi lingvistik birlik sifatida tahlil qilindi.

Qiyosiy-tahliliy yondashuv orqali o‘zbek va ingliz tillaridagi urban toponimlar o‘zaro solishtirilib, ularning shakllanishiga ta’sir etuvchi ijtimoiy omillar aniqlandi. Bu jarayonda turli davrlarga oid shahar nomlari tanlab olinib, ularning paydo bo‘lish sabablari ijtimoiy kontekstda izohlandi.

Korpus materiallari asosida urban toponimlarning leksik tarkibi tahlil qilinib, migratsiya, iqtisodiy faoliyat va siyosiy o‘zgarishlar natijasida yuzaga kelgan nomlash tendensiyalari aniqlashtirildi.

Lingvokulturologik tahlil yordamida esa toponimlarning madaniy semantikasi ochib berilib, ular orqali jamiyatdagi ijtimoiy identifikatsiya qanday ifodalanishi yoritildi.

Natijalar va muhokama

Tadqiqot natijalari urban toponimlarning shakllanishida ijtimoiy omillar hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanini ko‘rsatdi. Ingliz tilida urban toponimlar ko‘pincha iqtisodiy faoliyat, savdo va infratuzilma bilan bog‘liq holda shakllanadi. Masalan, ko‘cha va hudud nomlarida biznes va funksional belgilar ustunlik qiladi.

O‘zbek tilida esa urban toponimlar ko‘proq tarixiy shaxslar, milliy qadriyatlar va geografik xususiyatlar asosida shakllanadi. Biroq zamonaviy urbanizatsiya jarayonlari natijasida yangi nomlash tendensiyalari, jumladan, xorijiy elementlarning kirib kelishi kuzatilmoqda.

Migratsiya jarayonlari ham urban toponimlarning o‘zgarishiga ta’sir ko‘rsatib, ko‘p madaniyatli muhitda yangi nomlash modellari yuzaga kelishiga sabab bo‘lmoqda.

Olingan natijalar urban toponimlarning jamiyatdagi ijtimoiy o‘zgarishlarning bevosita aks ettiruvchisi ekanini tasdiqlaydi. Ingliz tilidagi urban toponimlarning funksional xarakteri kapitalistik iqtisodiyot va urban rivojlanish bilan bog‘liq bo‘lsa, o‘zbek tilida tarixiy-madaniy yondashuv ustunlik qiladi.

Lingvokulturologik nuqtai nazardan qaraganda, urban toponimlar shahar aholisining ijtimoiy ongini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Ular orqali jamiyatning qadriyatlari, tarixiy xotirasi va ijtimoiy tuzilmasi aks etadi.

Nazariy jihatdan, bu jarayon sotsiolingvistika va lingvokulturologiya doirasida izohlanib, urban toponimlarni kompleks o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi. Shu bois, urban nomlash siyosatini ishlab chiqishda ijtimoiy omillarni hisobga olish muhim hisoblanadi.

Xulosa

Birinchidan, urban toponimlar jamiyatdagi ijtimoiy jarayonlarning lingvistik ifodasi bo‘lib, ularning shakllanishida migratsiya, urbanizatsiya va iqtisodiy omillar muhim rol o‘ynaydi.

Ikkinchidan, o‘zbek va ingliz tillaridagi urban toponimlar o‘rtasida sezilarli farqlar mavjud bo‘lib, ular turli madaniy va ijtimoiy omillar bilan izohlanadi. Ingliz tilida funksionallik ustun bo‘lsa, o‘zbek tilida tarixiylik va milliylik yetakchi hisoblanadi.

Uchinchidan, global jarayonlar ta’sirida urban toponimlarda yangi tendensiyalar shakllanmoqda. Shu bois, kelgusida bu sohadagi tadqiqotlarni yanada chuqurlashtirish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Karimova, N. (2008). O‘zbek adabiyotida Vatan mavzusi: XX asr boshlari. Toshkent: Ma’naviyat, 2017. 132–137 b.
2. Rahmatullayev, Sh. (2010). O‘zbek tilining etimologik lug‘ati. Toshkent: Fan.
3. Trudgill, P. (2000). Sociolinguistics: An Introduction to Language and Society. London: Penguin.
4. Sapir, E. (1921). Language: An Introduction to the Study of Speech. New York: Harcourt, Brace & Company.
5. Crystal, D. (2003). English as a Global Language. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Nurmukhammedov B. Qo‘shrobot tumani gidrotoponimlarining izohi. // Miasto Przyszłości. – Poland. Vol. 35 (2023). ISSN-L: 2544-980X: – P.122-126. Scientific SJIF (Journal Impact Factor 9.2.).
7. Nurmuxammedov Yu. Sh. Frazeologik birliklarning tushunilishi va qabul qilinishi jarayonidagi kognitiv jarayonlar // American Journal of Open University Education. – 2025. – Vol. 1, № 5. – ISSN 2997- 3899. – P. 64–69.
8. Shakarboyevich N. B. Milliy qadiriyatlarning tarjima orqali ifodalanish muommolari //Yangi O‘Zbekiston, Yangi Tadqiqotlar Jurnali. – 2026. – T. 3. – №. 9. – C. 621-624.